
ФІЛОСОФІЯ

БОГОСЛОВСЬКА І РЕЛІГІЄЗНАВЧА ДУМКА

Вікторія Вощенко

Концепція двоїстої істини: співвідношення розуму та віри у перипатетизмі Аверроеса

Viktoriya Voschenko

The concept of Double-truth theory: the ratio of the mind and faith in Peripatetics of Averroes

The issue of the relationship between philosophy and religion in the doctrine of the Arab thinker Averroes is considered. The essence of the concept of double-truth theory is the equivalence of faith and mind in man's knowledge of God, the World and himself. Philosophical knowledge and Revelation are complementary and lead to the comprehension of the truth.

Keywords: averroism, dual-truth theory, the peripatetic philosophy, dialectics, apodictic

Розглядається питання співвідношення філософії та релігії у вченні арабського мислителя Аверроеса. Сутність концепції двоїстої істини полягає у рівноцінності віри й розуму при пізнанні людиною Бога, Світу та самої себе. Філософське пізнання й Одкровення взаємодоповнюються і ведуть до осягнення істини.

Ключові слова: аверроїзм, двоїста істина, перипатетизм, діалектика, аподектика.

Специфічною рисою середньовічної філософії було релігійне підґрунтя, тобто осмислення традиційних світоглядних проблем крізь призму Святого Письма. Перед теологами та філософами постало завдання роз'яснювати, виправдовувати, систематично викладати основи віровчення. Це, своєю чергою, породило нову проблему співвідношення віри та розуму. Необхідно акцентувати на тому, що пропонуване питання залишається актуальним для сучасних філософів і теологів, перетворившись на предмет теософських роздумів.

Віра та розуміння як дві основні істини постали у концепції Аверроеса (Ібн Рушд Абу-ль-Валид Мухамед Ібн Ахмед, 1126 – 1198) – арабського мислителя, основоположника ідейно-філософської течії – аверроїзму, представника східного перипатетизму. Згідно з цим вченням, істина філософії та істина релігії не суперечать одна одній, оскільки мають на увазі різне: релігія приписує людині, як їй чинити, а філософія осягає Абсолют.

Головним джерелом для вивчення філософії аверроїзму є твори Аверроеса, які дійшли до нас у вигляді коментарів до праць Аристотеля і подають аристотелізм як вчення, що не суперечить догматам Корану.

Наукову літературу з цієї проблематики умовно можна поділити на три групи. До першої належать дослідники, які вивчають питання, пов'язані з біографією Аверроеса, зародженням аверроїзму та вивченням його провідних ідей. У контексті як арабської, так і світової філософії, медицини, психології, соціології та етики погляди Ібн Рушда мають вагоме значення. Серед науковців названого напрямку доцільно згадати А. Сагадєєва, А. Ухтомського, О. Панченка.

А. Сагадєєв переклав один із творів Аверроеса «Міркування, яке виносить рішення відносно зв'язку між філософією та релігією», що дало нам змогу більш докладно ознайомитися з ідеями арабського мислителя щодо зв'язків між релігією та філософією¹.

А. Ухтомський досліджував витоки арабо-мусульманського вільнодумства, його основні напрями, найвидатніших представників. Аверроес належав до іспанської арабомовної філософської школи, спирався на філософську спадщину Аристотеля, критикував арабських мислителів за «філософський ізоляціонізм». А. Ухтомський загалом вивчив історію злетів і падінь філософії середньовічної мусульманської Іспанії, дослідив її вплив на розвиток західної схоластики та соціології².

Можливості впливу релігійно-філософських ідей Аверроеса на розвиток європейської та арабської культур досліджував О. Панченко. Оцінюючи внесок мислителя у світову філософію, він зазначав наступне: «... своєю творчою діяльністю Аверроес завершив цілу епоху блискучої арабської філософії і одночасно збудував місток до європейської християнської схоластики і далі, до Відродження»³.

Друга група джерел об'єднує науковців, які досліджують аверроїзм як підґрунтя для становлення середньовічної схоластики. Вони доводять, що Аверроєсова концепція співвідношення Розуму (філософії) та Одкровення (віри) справила великий вплив на його сучасників – західних схоластів, спричинивши розвиток ідеї незалежності філософії від теології. Варто наголосити, що численні коментарі Аверроеса до творів Аристотеля були досить популярними в європейських університетських колах. Це дало підстави для виникнення у сучасній

науці нового поняття – «латинський аверроїзм», дослідженням якого займаються такі науковці, як Н. Бойченко, О. Апполонов, І. Ворошицин та інші.

Н. Бойченко у своїх наукових пошуках зверталася до філософських ідей Аверроеса, досліджуючи зміст категорії «буття» у латинських аверроїстів Сігера Брабантського та Боеція Дакийського. Середньовічний аверроїзм як ідейне вчення протистояв томізму зокрема у питанні домінування матерії над формою⁴.

О. Апполонов у своїх працях, присвячених проблемам латинського аверроїзму, здійснив систематичний огляд ідей головних його представників Сігера Брабантського та Боеція Дакийського, дослідивши питання онтології, епістемології та етики⁵.

Третя група учених досліджує аверроїзм у контексті проблем, пов'язаних із поширенням богословських учень на теренах України. Дослідниця Т. Котлярова, у ході вивчення питання еретичних ідей на теренах нашої країни у XIV–XVI століттях, розглядала деякі ідеї Аверроеса як ересь, що шкодить християнському віровченню⁶.

Також необхідно зауважити, що аверроїзм викладався у Києво-Могилянському колегумі (згодом академії), зокрема у курсі натурфілософії, а відтак мав вплив на свідомість тогочасної молоді; тому дослідники української культури означеного періоду так чи інакше звертають увагу на філософську спадщину Аверроеса.

Огляд літератури з даної проблематики виявив чимало аспектів, що свідчать про актуальність обраної нами теми дослідження. Метою нашої статті є розгляд основних ідей ранньої філософської концепції аверроїзму, що містяться у коментарях Аверроеса (Ібн Рушда) і пов'язуються з проблемою примирення філософського знання та ісламського віровчення. У межах пропонованого дослідження ми розглянемо міркування арабського мислителя, що стосуються особливостей формування поняття двоїстої істини при пізнанні Бога, Світу та Людини.

Як відомо, з IX століття розвиток арабської філософії був тісно пов'язаний із проблемою співвідношення філософського знання та ісламської віри. Свого часу це питання стояло і перед представниками патристики та ранньої схоластики. Представники арабомовної філософії вивчали твори Аристотеля і були знайомі з ідеями античних мислителів, зокрема перипатетиків, проте вони мали власну священну книгу – Коран, а тому перед ними не могла не постати проблема: якщо віруєш у те саме, у що вірив Мухаммед, то чи можна філософствувати, як Аристотель?

Наукову цінність у дослідженні цього питання має твір «Міркування, яке вносить рішення відносно зв'язку між релігією та філософією». Аверроес шукав абсолютну істину не в Одкровенні, а у творах Аристотеля, намагаючись узгодити висновки останнього з Кораном. Мета трактату полягає у тому, щоб «розгля-

нути з точки зору релігії, чи є вивчення філософії і логічних наук чимось дозволеним релігією, чимось негожим або чимось приписуваним нею як щось схвальне або щось обов'язкове». Арабський мислитель прагнув довести, що віровчення не засуджує філософію, а, навпаки, зобов'язує звертатись до неї. «Стосовно того, – писав він, – що релігія закликає до розгляду сушого засобами розуму і вимагає його пізнання розумом, про це свідчить один вірш книги Аллаха, благословенного і всевишнього, на зразок сказаного ним: «Повчайтесь, хто має зір!»¹. Тут приписується необхідність у раціональному або раціонально-релігійному розгляді, чим власне і займається філософія. Коран зобов'язує людину вивчати природу речей з тим, щоб вона могла підвестися думкою до пізнання Бога. Тому саме релігія робить філософствування нашим обов'язком.

Аверроес вважав, що ні від кого не можна вимагати створення філософії з нічого. Це давнє вчення, яке формувалося упродовж багатьох століть, і величезна роль у цьому процесі належала стародавнім грекам. Тому Одкровення не може не зобов'язувати до вивчення грецької філософії. Закон Божий цілком однозначно приписує спостерігати і тлумачити природу за допомогою розуму, завдяки чому ми можемо зробити висновки про існування Бога через його творіння. Проте будь-який умовивід є результатом певного методу мислення, і використати його ми можемо лише знаючи про різновиди діалектичної аргументації. Іншими словами, людина ніяк не зможе розмірковувати без того, щоб спочатку довідатись, що є розмірковування і що ним не є, тобто без того, щоб спочатку засвоїти логіку. Тому Аверроес доходить висновків, що у повній відповідності до Одкровення філософ є єдиною людиною, яка правильно і розумно виконує свої релігійні обов'язки і в той самий час суворо дотримується наказів Одкровення.

Проте виникає антитеза: якщо Коран приписує нам шукати Бога за допомогою релігійно-логічних методів філософії, навіщо тоді надприродне Одкровення? Як відповідь Аверроес наводить одну із схем Аристотеля, яка виділяє три класи аргументів: риторичні, діалектичні та аподектичні (необхідно-доказові). Кожен клас аргументації є правомірним, але всі вони по-різному впливають на людей. Наприклад, найвишуканіші математичні докази не будуть сприйняті неосвіченим натовпом, і, навпаки, найошатніше східне красномовство навряд чи переконає філософськи освіченого діалектика. Тому Аверроес розділив людей на три класи: тих, кого переконують риторичні аргументи; тих, хто відкритий для діалектичних доказів; тих, кого не може переконати ніщо, крім необхідних математичних та метафізичних обґрунтувань.

Перша група людей, за Аверроесом, складається з неосвічених індивідів, які керуються уявою, а не розумом, і яких може переконати лише апеляція до їх уяви: «Не можна зробити цивілізованим плем'я бедуїнів, навчаючи їх метафізиці. Якщо хочете, щоб вони не вбивали, не грабували і не пили вина, єдине, що можна зробити – це збудити їхню уяву. Можна сказати їм, наприклад, що існує інший світ, де «хороші» будуть насолоджуватись вічними тілесними радощами, а «погані» будуть піддаватись вічним тілесним стражданням...: саме тут і виявляється потреба в релігії та Одкровенні»¹.

До другої групи людей належать ті, «які здатні до діалектичного міркування; це діалектики лише за природою або за природою і за навичками». Вони вірять і у те саме, що і прості віруючі, проте вірять інакше. Такі люди хочуть бути впевненими, що віровчення не суперечить перевіреному науковому знанню. Немає нічого легшого, як знайти підстави для обґрунтування того, у що вже віруєш. Такими пошуками займаються теологи-діалектики.

Третю групу складають філософи, які прагнуть передусім не віри, а виключно необхідних (аподектичних) раціональних доказів, віддаючи перевагу не вірі, а перевіреному і обґрунтованому знанням. Аверроес писав: «До третього розряду відносяться ті, хто здатний до аподектичного тлумачення; це аподектики «за природою і за наукою, тобто за філософською наукою»¹. Аподектичні тлумачення не є зрозумілими для діалектиків, а тим паче для простої публіки, оскільки найбільш далекі від доступних для всіх знань. Саме через алегоричні тлумачення Корану, на думку Аверроеса, виникли мусульманські секти, що звинувачували одна одну в ересі та невірі.

Три названих підходи до розмірковування є шляхами до однієї і тієї самої істини. Те, що натовп вважає істинним через віру, що дається йому в Одкровенні, як і те, що досягається внаслідок діалектико-теологічних роздумів – все це не що інше, як сама філософська істина, пристосована для більш низьких класів розуму. Для людей уяви потрібні Віра і Одкровення; вони – єдино можливий підхід до раціональної істини. Для чисто діалектичного (що пов'язує протилежності небесного і земного) розуму теологія – найкраща заміна метафізиці. Філософія є абсолютною істиною у чистому вигляді. Тут Аверроес повертається до попередньої тези про первинність філософії та про санкціоновану Одкровенням обов'язковість її вивчення.

Таким чином, Аверроєсова концепція двоїстої істини полягає у тому, що філософія та релігія мають предметом своїх досліджень Бога, але

міркують про нього різними методами. Іншими словами, релігію можна розглядати як вірування, що містить в алегоричній формі філософську істину.

- ¹ Сагадеев А.В. Ибн-Рушд (Аверроес) [Текст] – М.: Мысль, 1973. – 207 с. (Мыслители прошлого).
- ² Ухтомський А. Арабомовна філософія Середньовіччя [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Ukhtomskyi_Andrii/Arabomovna_filosofia_Serednovichchia.pdf
- ³ Панченко О. Диалог религии и философии в творчестве Аверроэса [Текст] // Філософія і релігія. Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Філософія. – 2013. – Вип. 141. – С. 136 – 140.
- ⁴ Бойченко Н. Категорія «буття» у латинських авероїстів. Версія Сігера Брабантського та Боеція Дакійського [Текст] // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2004. № 40. – С. 117 – 127.
- ⁵ Апполонов А. «Латинский авероизм» – миф или реальность [Текст] // Філософско-культурологический журнал «Z». – 2000. – № 3. – С. 5 – 14.
- ⁶ Котлярова Т. Єретичні ідеї на теренах України в XIV – XVI ст. та їх зв'язок з ересеями в Московській державі [Текст] // Наука. Релігія. Суспільство. – 2004. – №4. – С. 25 – 31.